

RUS KAYNAKLARINDA AYASTEFANOS ANITI'YLA İLGİLİ YENİ BULGULAR

NEW FINDINGS ABOUT AYASTEFANOS (SAN STEFANO) MONUMENT IN THE RUSSIAN SOURCES

Elif KÖK *

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Haziran 2016
Hakem Değerlendirmesi: 23 Haziran 2016
Kabul: 23 Eylül 2016

Article Info

Received: June 15, 2016
Peer Review: June 23, 2016
Accepted: September 23, 2016

Özet

Ayastefanos'taki Rus Anıtı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından, savaşta ölen Rus askerlerin anısına Rus devleti tarafından inşa edilen bir yapıdır. Hem anıt-mezar, hem Rusların galibiyetini taçlandıran bir zafer anıtı olsa da, yapımından itibaren Osmanlı basınının ve aydınlarının tepkileriyle karşılaşmıştır. İstanbul'un yakınlarında Rusların Osmanlı'ya karşı zaferini hatırlatan eski Rus stilinde bir anıtın varlığı, dağılma sürecindeki Osmanlı için bir infial konusu olmuştur.

1898-1914 arasında 16 yıl ayakta kalabilen anıtın yıkımına uzanan politik süreçler ve yıkılışından sonraki gelişmeler, özellikle Osmanlı arşivlerinin ve dönemin yazılı basınının tanıklığında, çeşitli yayınlarda etraflıca ele alınmıştır. Bir mimari eser olarak anıt hakkındaki bilgiler ise daha azdır. Mevcut birkaç fotoğrafından hareketle, görünümü ve bazı mimari detayları tanınmaktadır. Projelendirme sürecinde ise, albay Peşkov ve mimar Bazarov'un isimleri öne çıkıyor gibi görünmektedir. Oysa Rus kaynakları, öyküyü farklı isimlerle anlatmaktadır.

Bu çalışma, anıtın tarihçesini Rus kaynaklarından izleme amacını taşımaktadır. Rusça yayınlarda ve dönemin Rus basınında verilen bazı bilgiler, inşa sürecinin Türkçe literatürde bulunmayan bazı detaylarını sunmaktadır. Bu çalışmada, anıtın ilk tasarımını yapan mimar Suslov ve onun hazırladığı detaylı çizimler ortaya çıkarılmıştır. Rusça yayınlardan edinilen bu yeni bulguların, anıt monografisine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ayastefanos, Osmanlı-Rus Savaşı, Eski Rus Stili, Mimari, Anıt

* Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, e-posta: elifkok@yahoo.com

Abstract

The Russian monument at Ayastefanos (San Stefano) was erected in 1898 by the Russian government to commemorate Russian soldiers who had died in 1877-1878 Russo-Ottoman War. As both a mausoleum and a victory monument crowning the victory of Russia, it was met with the response of the Ottoman media and intellectuals. The presence of this monument near Istanbul in the old Russian style reminiscent of the victory against the Ottomans has been a subject of controversy.

Political processes leading to the demolition of this monument, which remained standing only for 16 years between 1898-1914, are discussed in detail in various publications in the light of the Ottoman documents. But there is less information about the monument's architectural features. Its general view and some architectural details can be seen in some old photographs. The architectural project is being attributed to colonel Peskov and architect Bazarov. But Russian sources tell the story from a different view.

This paper aims to trace the history of the monument from the Russian sources. The information given in Russian literature and press, offer some new details regarding the construction process. In this paper, architect Suslov as the designer of the monument and his drawings are revealed. These new findings from Russian publications are expected to contribute to the monograph of the monument.

Keywords: Ayastefanos (San Stefano), Russo-Ottoman War, Old Russian Style, Architecture, Monument

Giriş

Bilindiği üzere Ayastefanos Anıtı, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ölen Rus askerlerinin anısına Çarlık Rusyası tarafından yaptırılmış bir anıttır. Her iki taraf için de dönüm noktası niteliği taşıyan bu savaşın en önemli sonucu, Rusya'nın Doğu Anadolu'ya doğru topraklarını genişletmesi ve bazı Doğu Avrupa halklarının Osmanlı'dan bağımsızlaşmasıdır. Rusya'nın panslavist ideallerine yaklaşan ve Osmanlı'nın aleyhinde olan bu gelişmelere ek olarak, savaşı sonlandıran anlaşmanın imzalandığı Ayastefanos'ta, savaşta ölen Rus askerlerinin anısına, onların kemiklerinin de içinde muhafaza edileceği bir anıt dikilmesi istenir; ağır yenilgi koşulları altındaki Osmanlı Devleti de bu şartı kabul etmek zorunda kalır.

Ayastefanos Anıtı'nın görünen öyküsü, bu tarihsel altyapının üzerinde, 19. yüzyılın sonlarında başlar; fakat yüklendiği simgesel anlamlar, bu öykünün yüzyıllar öncesine inen köklerine işaret etmektedir.

Rusların İstanbul ile olan yakınlaşmaları erken ortaçağda başlar; Kiev Rusyası'nın ilk önemli knezi olan Oleg'in 907 yılında Bizans'a düzenlediği sefer ve bu seferin sonucunda elde ettiği zafer, İstanbul ile kurulan ilk tarihsel diyalog olarak, Rus tarihinin İstanbul ile ilk önemli kesişme noktasıdır. Bu olay, Rusların en eski tarihsel kaydı olan Nestor kroniğinde detaylı olarak anlatılır. Buna göre Oleg, o tarihte hala pagan olan diğer Slav halklarını da yanına alarak, 2000 kadar gemiyle birlikte Bizans'a saldırır. Gemileri tekerlekler üzerinde yürüterek karadan da saldırdığı belirtilen bu seferde, Bizans'ın yoğun kayıplar verdiği ve insan kayıplarının dışında, birçok saray ve kilisenin de yakılıp yıkıldığı nakledilir. Sonuçta Bizans, Rusların üstünlüğünü kabul etmek ve onların lehine bir barış anlaşması imzalamak zorunda kalır. Ruslar İstanbul'dan ayrılırken, zaferlerinin ve üstünlüklerinin bir işareti olarak, Oleg'in kalkanını şehrin sur kapıları üzerine asılı bırakırlar (Letopis Nestora 1903:14-16). Bu öykünün ne kadarının gerçek, ne kadarının efsane olduğu bilinmemekle birlikte, Rus tarihinin erken dönemlerindeki bu karşılaşmanın, Rusların bundan sonraki yönelimleri üzerinde belirleyici veya bir başlangıç olduğu anlaşılmaktadır.

988 yılında knez Vladimir'in vaftiz olmasıyla birlikte, Ruslar Ortodoks kültür küresinin içine girerler; bundan bir yıl önce Vladimir'in elçilerinin Konstantinopolis'e Bizans'ın dinini tanımak üzere gerçekleştirdikleri ziyarette, başkentte tanık oldukları maddi kültürün tüm yönlerine nasıl hayranlık duydukları da Nestor kroniğinde anlatılmıştır (Letopis Nestora 1903: 47-53). Bu aşamayla birlikte Ruslar, Bizans ile adeta kökensel sayılabilecek,

daha derin bir kültürel bağ kurarlar ve Konstantinopolis'te yaratılan kültür kodları, Rus kültürünün bundan sonraki seyrinde belirleyici bir rol üstlenir. Bu etkinin en belirgin göstergelerinden biri de mimaridir.

Vladimir, Hıristiyanlığı kabulünün ardından, yeni inanç sistemine uygun bir mimari kültür yaratma çabasına girişir; bu yolda, kendi topraklarındaki ilk Ortodoks kilisesini yaptırmak üzere Bizanslı ustaları çağırır. 989 yılında zengin bezeme programıyla birlikte tamamlanan (Letopis Nestora 1903: 53) bu yapı, Rus mimarisi için prototip teşkil etmiştir. Rus kiliselerini inşa etmek üzere getirilen Bizanslı ustalar ve/veya yerli ustaların Bizans etkisinde oluşu dolayısıyla, bu en erken döneminden 16. yüzyıla kadar Rus mimarisinde Bizans etkisi baskındır (Voyce 1948: 5-7).

1453'te İstanbul'un Osmanlılarca fethi, kültürlerinin birçok yönünü Bizans ile kurdukları bağlar temelinde şekillendiren Ruslar için önemli bir kırılma noktası olmuştur. 15. yüzyıla kadar Ortodoks dünyasının başkenti olan İstanbul'un bu rolünü bundan sonra Moskova yüklenir. Diğer yandan, bu değişimin yarattığı olumsuz izlenimler, 16-19. yüzyıllar arasında İstanbul'u da kapsayan hac yolculuklarına çıkan ve Osmanlı İstanbulunu kayıp geçmişin anılarıyla yüklü, eski ihtişamını kaybetmiş bir başkent olarak gören Rus keşiflerin seyahat notlarında açıkça görülebilir.

Araya giren Tatar hakimiyeti, ve daha sonra, 18. yüzyılda Petro'nun Batılılaşma çabalarından sonra, Rus kültürünün köklerini Bizans ile ilişkilendirerek oluşturulan bu tarih tasarımının bir yansıması olarak, 19. yüzyıldan itibaren, ortaçağda Bizans etkisiyle oluşan, Bizans ile Kuzeyli geleneklerin bir sentezi olan üslup yeniden ele alınmış ve özellikle kilise mimarisinde, "Rus stili" adıyla yaygınlaşmıştır. 1825-55 arasında hakim olan Çar I. Nikolay'ın milliyetçi, muhafazakar ve panslavist yönelimlerinin bir yansıması ve Petro'dan beri süregelen Batılılaşma hareketinin antitezi olarak, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, Rus mimarisinin eski formları yeniden ele alarak geliştirdiği bu tarz hakimdir. Yüzyılın sonlarına doğru, Rus kültürünün Bizanslı köklerini vurgulamaktan ziyade, Petro'nun Batılılaşma atılımlarının öncesinde var olan ulusal mimari formlara geri dönüş özleminin etkisiyle biçimlenen, ve bu eksende, 17. yüzyılda doruk noktasına ulaşan eski Moskova mimarisini yeniden canlandıran bir görünüme bürünür (Cracraft ve Rowland ed. 2003: 101-103). Hem Rusların ulusal geçmişine vurgu yapan, hem de Bizans'tan devralınan evrensel imparatorluk konseptini işleyen bu biçimsel dil, tüm bu siyasi referanslarla yakından ilişkili olan Ayastefanos Anıtı'nın yapımında da tekrar su yüzüne çıkmıştır; Osmanlı-Rus Savaşı'ndan

sonra Rusların zaferini taçlandırmak için eski Rus stilinde inşa edilen Ayastefanos Anıtı, tarihlerinin en erken safhalarında belirleyici bir rol oynayan efsanevi başkent Konstantinopolis'in hemen yakınında Rusların varlığını duyuran ulusal bir simgedir. Hatta bir anlamda, 10. yüzyıldaki Oleg'in İstanbul seferinin modern bir tasavvuru olarak görüldüğü de söylenebilir. Bunun yanında, en azından yazılı tarihlerinin başlangıcından itibaren Slavların önderi rolünü üstlendikleri Nestor kroniğinden açıkça anlaşılan Rusların, Doğu Avrupalı Slav ve Ortodoks halkların Osmanlı'dan bağımsızlaşması sonucunu doğuran Ayastefanos Anlaşması'yla, bu eğilimlerini pekiştirdikleri ve İstanbul ile yakınlaşmaya ek olarak, Slav/Ortodoks halklarının kurtarıcısı rolünü de üstlendikleri anlaşılmaktadır.

Unutulmuş, fakat görkemli bir ulusal geçmişi yeniden yaratmayı amaçlayan eski Rus stili, kademeli olarak gelişmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısındaki mimari faaliyetler, ilk ulusal arayışlar olarak, Rus mimarisinin bilinen en eski yönelimi olan Rus-Bizans stilini canlandırmaya yönelirken, yüzyılın ikinci yarısında Petro öncesini, yani 16. ve 17. yüzyıl mimarlığını örnek almak suretiyle, daha karmaşık bir ideolojik bir içeriğe bürünür. 20. yüzyıl sınırındaki son yıllarda, artık esin kaynağı doğrudan ortaçağın mimarlık mirasıdır ve bu eğilim sadece yeni yapıların biçimsel dilinde değil, artan restorasyon faaliyetlerinde de kendini gösterir (Suslova ve Slavina 1978: 5-9). Neo-Rus stili olarak da adlandırılabilir bu mimarlık üslubu, Ayastefanos Anıtı'nın tasarlandığı ve inşa edildiği yıllarda, Rus entelijansiyasının ve akademik çevrelerinin gözdesidir.

Fotoğraf 1 - Oğlunun V. Suslov'un ağzından dinlediği biyografik notları kaleme aldığı defterin kapağı. Üzerindeki yazı: "Biyografik anılar: Babamın ağzından duyduğum, ve çeşitli yazılı kaynaklardan edinilebilen bazı bilgileri ilave ettiğim biyografik tanıklıklar. Orest Suslov, 1921" (www.proza.ru/2014/02/27/1103) / Photo 1. Cover of V. Suslov's memorial book written by his son: "Biographical notes that I heard from my father, and enriched with complementary information. Orest Suslov, 1921"

Bu stilin 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarındaki en aktif temsilcilerinden biri, Vladimir Vasil'yeviç Suslov (1857-1921)'dur¹. Sadece mimari projeleriyle değil, bilimsel temelli restorasyon faaliyetleriyle ve eğitimciliğiyle de çağının önde gelen mimarlarından olan Suslov, Rus kaynaklarından anlaşıldığı üzere, Ayastefanos Anıtı'nın da ilk mimarındır (Suslova ve Slavina 1978: 13 ve 84). Oğlu Orest Suslov tarafından 1921 yılının Mart ayında, ölümünden az önce kaleme alınan ve Rus Ulusal Kütüphanesi'nin el yazmaları bölümünde muhafaza edilen el yazısı defterdeki (Foto. 1) notlarda Suslov, (net hatırlamamakla birlikte) 1891-1893 yılları civarında Ayastefanos'taki anıt projesiyle meşgul olduğunu belirtir. Buna göre, tüm projeyi yürütmekle görevlendirilen İstanbul'daki Rus askeri ataşesi N. N. Peşkov'un hazırladığı eskizlere dayanarak ürettiği çizimlerden biri devlet tarafından onaylanır ve böylelikle süreç başlar (www.proza.ru/2014/02/27/1103).

Gerek Suslov'un biyografik notlarında, gerekse Rusya'da dönemin gazeteleri ve süreli yayınlarında, ünlü bir mimar, restoratör ve akademisyen olan Suslov'un bu proje için devlet tarafından görevlendirildiği belirtilmektedir. Buna mukabil, dönemin Türkçe kaynaklarında ve Osmanlı arşiv belgelerinde, mimarın seçim sürecine dair etraflıca bilgi yoktur. Farklı olarak Cemal Kutay, kaynak belirtmeksizin, anıt için 1890'da ilan edilen bir yarışmadan bahseder; Kutay'a göre 1892 yılında sonuçlanan yarışmayı Fedor Vasil Vasilyeviç adlı bir mimarın projesi kazanır (Kutay 1975: 329); fakat Rus kaynaklarında, ve dönemin güncel mimarlık projelerinin yayımlandığı Stroitel' dergisinde, ne böyle bir mimarın hazırladığı projeden, ne de yarışmadan bahis vardır.

Suslov'un Ayastefanos Anıtı için hazırladığı bu ilk proje, 1894 yılında Stroitel' adlı mimarlık dergisinde kendi adıyla yayınlanmıştır (Şek. 1 ve 2). Aynı sıralarda, Rus basınında Ayastefanos'u tanıtan yazılara da yer verilmektedir. 19. yüzyıl sonlarının en önemli ve popüler haftalık dergilerinden olan Niva'nın 17 Eylül 1894 tarihli sayısında, Raşevskiy imzalı bir foto-gravür eşliğinde (Foto. 2), eski Bizans başkentinin yakınında ve mükemmel bir coğrafi konumda bulunan Ayastefanos köyünün doğal güzelliklerinden ve Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki rolünden övgüyle bahsedilir. İstanbul'da yayınlanan Le Moniteur Oriental gazetesinin 12 Ocak 1893 tarihli sayısında ise,

¹ Özellikle eski Rus mimarisine ilgilenmiş; bu yönde arkeolojik çalışmalara ve restorasyon faaliyetlerine katılmıştır. Rusya'nın kuzeyinde yaygın olan ahşap mimari geleneğini yakından incelemiş, diğer kültürlerle etkileşimini araştırmış ve ulaştığı sonuçları belgelemiştir. Mimarlık kariyeri boyunca, Rusya içinde ve dışında faaliyetlerde bulunan Suslov, birçok eski Rus anıtını restore ederek günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Mimari proje ve restorasyonlarının yanı sıra, eski Rus mimarisine dair kitapları da bulunmaktadır.

RUS KAYNAKLARINDA AYASTEFANOS ANITI'YLA İLGİLİ YENİ BULGULAR

Şekil 1 - Suslov'un Ayastefanos'ta inşa edilecek anıt projesi için hazırladığı ilk çizimler: Plan, kesit ve perspektif çizim. (Baranovskiy 1902: 487) / *Suslov's sketches for the monument at Ayastefanos: Plan, section and perspective drawing (Baranovsky 1902: 487)*

Şekil 2 - Suslov'un projesi: Ön ve arka cepheler (Baranovskiy 1902: 488) / *Suslov's project: Front and rear facades (Baranovsky 1902: 488).*

Şekil 3 - Anıtın arazi seçeneklerini gösteren Rusça harita (Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Denктаş 2011: 133) / Russian map showing land options for the monument (Prime Ministry Ottoman Archives; Denктаş 2011: 133)

Fotoğraf 2 - Niva dergisinin 17 Eylül 1894 sayısında, Raşevskiy imzalı foto-gravürde Ayastefanos köyü / A view of Ayastefanos in a photo-engraving by Rashevsky from Niva (journal), 17th September 1894

anıtın yapılacağı yer konusunda uzun araştırmalar ve tartışmalardan sonra, Rus askeri ataşesi Albay Peşkov'un yönetiminde, San Stefano (Ayastefanos / Yeşilköy) yakınındaki Kalkiratya / Galataria köyünde inşaatın başlamak üzere olduğu nakledilir.

İnşaat alanının seçilmesi ve inşa sürecine dair bazı detaylar, kısmen Osmanlı arşiv belgelerinden izlenebilmektedir².

² Ayastefanos Anıtı'nın yapımından yıkımına kadarki gelişmeleri Osmanlı arşiv belgelerinin tanıklığına dayanarak aydınlatılan bir yüksek lisans tezi çalışması, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde 2011 yılında tamamlanmıştır. Bkz. Ertunç Denктаş, Ayastefanos Rus Anıtı (1898-1914), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri En-

Osmanlı-Rus Savaşı'nda ölen askerlerin mezarlarının dağılık ve kötü durumda olması sebebiyle, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne en azından 1890 yılından itibaren başvurularında bulunduğu ve çeşitli arazilere talip olduğu anlaşılmaktadır (Şek. 3 ve 4). Arşivdeki yazışmalar, bu başvuruların her seferinde çeşitli teknik gerekçelerle geri çevrildiğini göstermektedir; fakat görünürdeki tüm bu gerekçelerin ardında aslında politik kaygıların olduğu ve İstanbul'un hemen yanında böyle bir anıtın varlığının endişe yarattığı söylenebilir (Denктаş 2011: 20-26). Nitekim bu kaygılar, yapımından 16 yıl sonra anıtın yıkılışına gerekçe oluşturacaktır.

Arşiv belgeleri, arazi konusundaki uzlaşmazlıkların 1892 yılında çözüldüğünü ve Galataria köyü yakınında, Barutçubaşızadelerden Agop Dadyan Bey'e ait arazide inşaatın başlamasına karar kılındığını göstermektedir (Denктаş 2011: 27-28). Bununla birlikte, inşaatın başlama tarihi Rusça kaynaklarda da Osmanlı arşiv belgelerinde de net değildir. Afife Batur 1895 (Batur 1993: 468); L'illustration gazetesinin 31 Aralık 1898 tarihli sayısına gönderme yapan Cemal Kutay 1892 yılını (Kutay 1975: 331) verirken; Reşad Ekrem Koçu, inşaatın 1886 yılında başlayıp 1891'de tamamlandığını nakleder (Koçu 1960: 1499). Rus mimar

stitüsü, İstanbul, 2011. Türkçe kaynaklarda ve arşiv belgelerinde yapının ilk mimarı Suslov'dan bahis olmamasının sonucu olarak, bu çalışmada projenin mimarı Bazarov olarak görülmektedir.

Suslov'un kızı tarafından hazırlanan ve yaşam öyküsü ile çalışmalarını konu alan monografide ise, sanatçının bilimsel araştırmalar ve çeşitli projeler kapsamında gerçekleştirdiği seyahatler arasında, Ayastefanos'ta Rus savaşı anısına inşa edilecek anıtı projelendirmek için 1890 yılında Türkiye'de bulunduğu belirtilir (Suslova ve Slavina 1978: 13). Aynı çalışmada, inşaatın değilse de mimari projenin tamamlanışı için 1896 tarihi verilir ve projenin bazı değişikliklerle gerçekleştirildiği de belirlenir (Suslova ve Slavina 1978: 84). 12 Ocak 1893 tarihli sayısında inşaatın başlamak üzere olduğunu duyuran Le Moniteur Oriental gazetesi, yapının mimarı olarak, bir süredir İstanbul'da bulunan Bazarov'un adını verir. İnşaat sürecinin çeşitli safhalarına ait yazışmalar

Tüm bu bilgi karmaşası, Suslov'un oğlu tarafından kaleme alınan anılarında kısmen açıklığa kavuşmaktadır. Suslov'a göre, N. N. Peşkov'un bir eskizine dayanarak ürettiği projelerden birinin Rus devletince onaylanmasının ardından, Osmanlı kaynaklarında belirtildiği gibi, projenin yöneticiliğine Albay Peşkov atanır; Suslov'a ise, inşaatın teknik yönetimi verilir ve tüm çizimlerden o sorumludur. Projenin ilk safhalarında Suslov, St. Petersburg'da çizimler ve şablonlar üzerinde çalışırken, yardımcısı olarak tanımladığı mimar Bazarov'u da anıtın yapılacağı alanı tetkik etmek üzere İstanbul'a gönderir. Fakat henüz bu erken aşamalardan itibaren, Albay Peşkov'un iddialı ve kaprisli bir tutum sergilediğinden şikayet eder ve bu koşullar altında güçlükle ilerleyen

çalışmaları hızlandırmak ve düzene oturtmak için İstanbul'a gelir. Tarihini belirtmediği bu seyahatte, inşaatın fiilen başlatıldığı ve elçi Nelidov'un da katılımıyla temel atma töreni yapıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsedilen Suslov monografisinde verilen bilgiye bakılırsa, bu seyahat ve dolayısıyla temel atma töreni, 1890 yılında gerçekleşmiş olmalıdır. Fakat bu tarih de, Osmanlı arşivindeki yazışmalarla tam olarak örtüşmemektedir.

Şekil 4 - 10 Recep 1307 (2 Mart 1890) tarihli Ayastefanos karyesi haritası (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Y.A.HUS d. 247 g. 92) / A map of Ayastefanos dated 10 Recep 1307 (2nd March 1890) (Prime Ministry Ottoman Archives Y.A.HUS d. 247 g. 92)

içeren Osmanlı arşiv belgeleri de, proje yürütücüsünün Rus askeri ataşesi Peşkov olduğu; teknik konulardan ise mühendis sıfatıyla Bazarov'un sorumlu olduğu yönünde bilgiler içermektedir (Denktaş 2011: 30-32). Rus literatüründe, hem dönem yayınlarda hem de çağdaş araştırmalarda yapının tek mimarı olarak öne çıkan Suslov'un, bu isimler arasında, projenin herhangi bir yönüyle ilgili olarak adının geçmemesi dikkat çekicidir.

Suslov'un anılarına göre, bundan sonra, yapıyı kaplayacak taşlar için Bazarov ile birlikte arayışa girerler ve İzmir taşında karar kılarlar. İzmir'e gerçekleştirdiği seyahatte gözlemediği detayları adeta oryantalist bir tablo gibi anlatan Suslov, İstanbul'da da sadece Bizans anıtlarına dair izlenimlerine değinir ve özellikle Ayasofya'nın sadelik ile bütünleşen ihtişamından hayranlıkla bahseder. İki haftalık bu Türkiye seyahatinden sonra St. Petersburg'a dönen Suslov, anıt için şablonlar hazırlamaya başlar. Fakat bu sırada, Peşkov ile Bazarov'un, projenin bazı detaylarında değişiklikler yaptıklarını ve anıtın modelini hazırladıklarını öğrenir. Bu noktada, projenin son halinin artık kendisiyle doğrudan bir ilişkisi

kalmadığını ve bu koşullar altında çalışmayı sağlıklı bir şekilde sürdürme olanağı bulunmadığını düşünerek, Rus Genelkurmay Başkanı'na durumu bildirir. Gelinek noktada, Peşkov ya da Suslov'un projeden çekilmesi gerekliliği doğar ve Suslov'un yorumuyla "daha geniş askeri bağlantıları olan" Peşkov, işin başında kalır. Fakat Suslov'un çekilmesinin ardından, onun hazırladığı ilk projenin üzerinde önemli değişiklikler yapılır (www.proza.ru/2014/02/27/1103).

Храм-усыпальница русских воиновъ, павшихъ въ русско-турецкую войну 1877-78 г., близъ Санъ-Стефано. По фот. грав. Рашевскій.

Fotoğraf 3 - Tamamlanan anıtın Raşevskiy imzalı foto-gravürü (Niva, 9 Ocak 1899)
/ Photo-engraving of the monument by Rashevsky (Niva, 9th January 1899)

Освящение памятника при Сан-Стефано въ присутствіи великаго дукъа Николаевича.

Fotoğraf 4 - Svetlina dergisinin Ocak 1899 sayısında, Grandük'ün de katılımıyla gerçekleşen açılış töreninden bir fotoğraf / The opening ceremony with the participation of the Grand Duke, from Svetlina (journal), January 1899

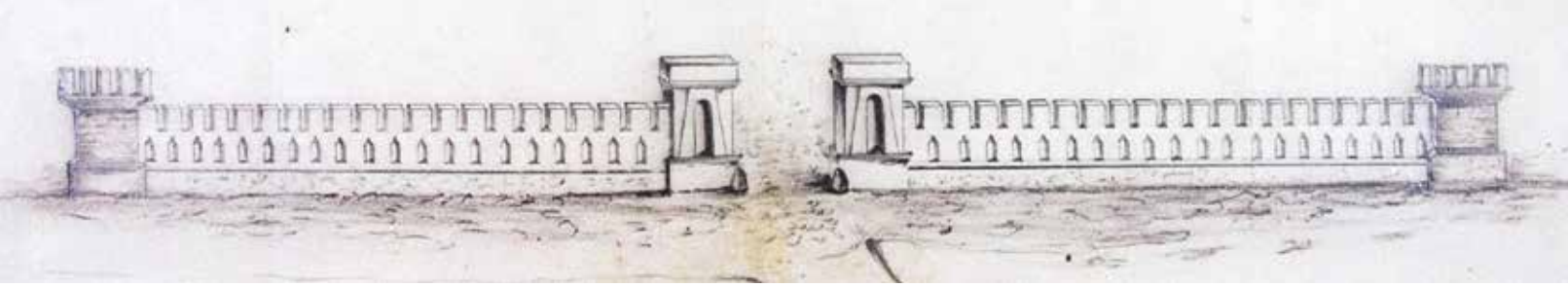
İnşaatin son aşamalarına gelmiş olması gereken 1897 yılının 13 Temmuz tarihli Le Moniteur Oriental gazetesinde, anıtın yapımına gerekçe teşkil eden askerlerin naaşlarının, binanın kriptasına yerleştirilmekte olduğu bilgisi verilir. Anıtın resmi açılışının, kalabalık ve seçkin bir davetli grubunun katılımıyla, 18 Aralık 1898 günü gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Törene Osmanlı devletini temsilen katılan Albay Tevfik Bey, Ahmet Ali Paşa (Şeker Ahmet Paşa?) ve diğer heyet üyeleri, anıtın açılışı için çarı temsilen Rusya'dan gelen Grandük Nikolay Nikolayeviç ve beraberindeki delegeleri karşılamışlardır (Başgelen 1998: 74; Kutay 1975: 329; Denктаş 2011: 33-34).

Rus dergisi Niva'nın 9 Ocak 1899 tarihli sayısında ise, açılış töreninin 6 Aralık 1898'de yapıldığı belirtilmektedir. Anıtın Raşevskiy imzalı bir foto-gravürü (Foto. 3) eşliğinde yayınlanan haberde, "N. N. Peşkov'a bağlı bir albay ve akademisyen olan V. V. Suslov'un" tüm projeden sorumlu olduğu yazılıdır. Habere göre inşaat 1894 yılında başlamış ve inşaat sürecinde çıkan çeşitli güçlükler nedeniyle, planlananın ötesinde uzayarak, dört yılı aşan bir sürede tamamlanmıştır.

Anıtın açılışı, uluslararası basın ve özellikle söz konusu savaştan sonra bir kısmı bağımsızlık kazanan Doğu Avrupa halklarının da ilgisini çekmiştir. Bulgar dergisi Svetlina'nın Ocak 1899 sayısında, Niva'da olduğu gibi, açılışın 6 Aralık'ta gerçekleştiği belirtilir ve Grandük'ün katılımıyla gerçekleşen açılış ve "takdis" töreninden bir fotoğraf da yayınlanır (Foto. 4).

Niva'da yapının açılışını duyuran sözkonusu makalede, eski Rus stilinde inşa edilen anıtın, özellikle kubbe özellikleriyle, Moskova'daki 16. yüzyıla tarihlenen ünlü Aziz Vasil Katedrali'yle benzeştiği belirtilir. Neo-Rus tarzının temel özelliklerine gönderme yapan bu benzeştirme, anıtın ulusal bir simge olarak İstanbul yakınlarındaki yerleşimini daha anlamlı kılmaktadır.

Şekil 5 - Dış duvarlar (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO d. 856 g. 64187; Denктаş 2011: 39) / The outer walls (Prime Ministry Ottoman Archives BEO d. 856 g. 64187; Denктаş 2011: 39)

Fotoğraf 5 - Anıtın bir fotoğrafı (Gallica/ Bibliothèque nationale de France) / A photograph of the monument (Gallica/ Bibliothèque nationale de France)

Makalede, bir şapel ile birlikte üç katlı olan yapının, 20 kulaç kadar kare bir alanı kapladığı, yüksekliğinin ise 22 kulaçtan fazla olduğu belirtilir.

Yapının günümüze ulaşan bazı fotoğraf ve çizimlerinde, adeta kale benzeri bahçe duvarlarıyla çevrili olduğu görülmektedir (Şek. 5 ve Foto. 9). Bina ise kare bir plan üzerinde üç katlı ve simetrik bir kompozisyona sahiptir

(Foto. 5). Bu kompozisyon, soğan formu kubbesi olan piramidal bir kule ile tamamlanmaktadır. Görkemli bir giriş kapısının bulunduğu ilk kata, geniş merdivenlerle ulaşılmaktadır. İç içe iki yarım daire kemerin içinde yer aldığı görülen ana kapı ve diğer cephelerdeki kapılar, Niva'da ajurlu madenî kapılar olarak tanımlanmaktadır. Ana kapının biraz üstünde, iki yanda figürlü panolar olduğu görülmektedir. Girişin iki yanında yükselen ve adeta yapıyı çepeçevre kuşatan merdivenler, ikinci kata ulaştırır; nitekim bu ilk iki katın en öne çıkan mimari unsuru da, çift taraflı zengin merdiven kompozisyonudur.

Gerçekleştirilen projenin en dikkat çekici unsuru olan bu merdiven tasarımı, Suslov'un hazırladığı ilk çizimlerde de mevcuttur; fakat ilk projede, merdivenlerle çıkılan platformun dört köşesinde, piramidal formu dört küçük kule daha yer almaktaydı (Şek. 1 ve 2). Platformun üzerinde yükselen büyük kule ise, yapının bitmiş durumundaki piramidal görünümünden farklı olarak, Suslov'un projesinde kemerli olarak tasarlanmıştır. Suslov, anılarında, projeden ayrılışından sonra yapılan ve Peşkov'un Van Gauguin adlı bir akademisyenin yardımıyla gerçekleştirdiğini belirttiği bu değişikliklerden de bahseder. Suslov'a göre, kendi hazırladığı projedeki kulelerin kaldırılmasıyla birlikte, kriptanın üzerinde bulunan alandan kiliseye ulaşmayı sağlayan dış merdivenler esasen aşırı kalmış ve gereğinden fazla dikkati çeker hale gelmiştir. Tüm bu değişikliklerden sonra ortaya çıkan binanın kendi projesiyle ilişkisi kalmadığını düşündüğünden, literatürde bu yapının kendisiyle ilişkilendirilmesinden rahatsızlık duyduğu da anlaşılmaktadır (www.proza.ru/2014/02/27/1103).

Merdivenlerle kuşatılan ve daha masif görümlü olan bu ilk iki katın üzerinde, ayaklar ile taşınan, soğan formu kubbe ve devasa bir üçlü Rus haçı ile sonlanan piramidal çatılı çan kulesi yükselmektedir. Kulenin tepesindeki haç, fotoğraflarda madenî gibi görünmekle birlikte, Niva'daki makaleye göre, çeşitli renklerde kalın camlardan kesilmiş ve yıldızlı metal bir çerçeve içine alınmıştır. Yıldızlı kubbenin üzerinde yer alan bu haçın, karanlık gecelerde elmas gibi parladığı da ifade edilmektedir.

Fotoğraf 6 - Anıtın içindeki kilise (Başgelen 1998: 73) / *The church inside the monument (Başgelen 1998: 73)*

Fotoğraf 7 - Ali Enis Bey'in yıkım başlangıcında çektiği fotoğraf (Margulies 1994: 41) / *A photo by Ali Enis Bey before the demolition (Margulies 1994: 41)*

Fotoğraf 8 - Anıtın yıkılış aşamaları (Başgelen 1998: 74-75) / *Demolition stages of the monument (Başgelen 1998: 74-75)*

Fotoğraf 9 - Anıtın yıkılış aşamaları (Başgelen 1998: 74-75) / *Demolition stages of the monument (Başgelen 1998: 74-75)*

Fotoğraf 10 - Anıtın yıkılış aşamaları (Başgelen 1998: 74-75) / *Demolition stages of the monument (Başgelen 1998: 74-75)*

Mevcut bir fotoğrafından hareketle haç planlı olduğu ve kilise işlevi taşıdığı anlaşılan iç mekan, ortada kubbe ve yan kollarda tonozla örtülüdür (Foto. 6). Niva'da, altar kısmının İtalyan mermerinden yapıldığı bilgisi verilir.

Niva'ya göre, tüm anıt granit malzeme ile inşa edilmiştir; bodrumkattayeralan kriptakısımının zemini de granit ile kaplıdır. Savaşta ölen Rus askerlerin kemiklerinin saklandığı bu kısımda, mezarların haç formunda yerleştirildiği belirtilmektedir.

Anıtın iç ve dış duvarlarındaki resimler ise, St. Petersburg İmparatorluk Sanat Akademisi'nden mezun beş sanatçının eseridir. Eberling, Styagov, Belaşenko, Potrikov ve Gluşenko adlı sanatçıların Ayastefanos Anıtı için hazırladıkları 44 resim, dönemin sanatsal başarıları olarak nitelendirilmektedir. Resimlerden 14'ü Eberling'e, 9'u Styagov'a, 9'u Belaşenko'ya, 6'sı Potrikov'a ve 6'sı da Gluşenko'ya aittir. Anıtın resimlerini hazırlamak için İstanbul'a getirilen sanatçıların, Pera'daki Rus Konsoloslugu'nda yaklaşık 6 ay çalıştıktan sonra, 3 ay da anıtta çalışarak resimleri tamamladıkları nakledilmektedir. Başlangıçta karton üzerine çalışıldığı belirtilen duvar resimleri, daha sonra çerçeveler içine alınarak anıtın duvarlarındaki yerlerini almıştır. Bu resimlerden 4'ü dış kapılarda yer alırken, 40'ı iç mekana yerleştirilmiştir. İçerdeki 40 resimden 23'ü duvarlara asılmış, 17'si de ikonostasis'i süslemiştir (Kapustin 2011: 165-166). Bu resimler, diğer kutsal eşyalarla birlikte, anıtın yıkımından önce rahipler tarafından alınmıştır.

Bir mezar anıtı olmanın ötesinde, Osmanlı'nın dağılma sürecinde önemli bir dönüm noktası oluşturan 1877-78 savaşının anısını taşıyan ve aynı zamanda, Neo-Slav karakterde kutsal bir Ortodoks yapısı olan anıt, yıkılışına uzanan yıllar boyunca, giderek artan bir tepkiyle karşılaşmıştır. R. E. Koçu'ya göre Aka Gündüz'ün öncülük ettiği (Koçu 1960: 1500) bu milliyetçi reflexler I. Dünya Savaşı öncesinin gerilimli koşullarıyla biraraya geldiğinde, anıtın yıkılması kaçınılmaz olmuş ve savaşın ilanından sonra, 14 Kasım 1914 saat 08:30'da, kalabalık bir izleyici kitlesinin önünde, anıt planlı olarak havaya uçurulmuştur. Olayın hemen öncesi ve yıkım aşamaları, fotoğraflarla belgelenmiştir (Foto. 7, 8, 9 ve 10). Bu olaya aktif olarak katılan ve o tarihte teğmen olan emekli yarbay Y. Bahri Doğanay'ın 1950 yılında kaleme aldığı makale, yıkımın birkaç denemeden sonra gerçekleşebildiğini göstermektedir (Doğanay 1950: 245-247).

“Suslov'un projesi üzerine inşa edilen Ayastefanos anıt-mezarının” yıkıldığına dair kısa bir haber, Niva dergisinin 29 Kasım 1914 sayısında, eski bir foto-gravür eşliğinde yayınlanmıştır (Foto. 11).

Türk-Rus ilişkilerinin önemli bir sayfasını oluşturan Ayastefanos Anıtı'nın yıkılışından sonra, her iki devlet de farklı yönde mücadeleler içine girmekle birlikte, olayın hemen kapanmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı arşivinde, yıkımın sorumlularını bulmak amacıyla 1919 yılında gerçekleştirilen bir soruşturmanın kayıtları mevcuttur. Önemli bir sonuca ulaşmamakla birlikte, yıkıma Alman subayların da katıldığı ve anıta ait eşyaların onlar tarafından kaldırıldığı tespit edilmesi ilginç bir detaydır (Denktaş 2011: 93).

Yıkımdan sonra, enkazın kaldırılmasının uzun zaman aldığı ve bazı parçaların başka inşaatlarda da kullanıldığı çeşitli yayınlarda belirtilir; bununla birlikte, bu parçaların hiçbirinin yeri belli değildir.

Bugün metruk bir alan halindeki arazide 2008 yılında incelemelerde bulunan Rus tarihçi S. V. Kapustin ise, yıkılan anıta dair bazı izler bulduğu kanaatindedir. Kapustin'e göre, eskiden anıtın konumlandığı noktada bugün derin bir çukur mevcuttur ve çukurda, yapının temellerinin izlerini de görmek mümkündür.

Fotoğraf 11 - Anıtın yıkılışından sonra Niva dergisinde yayınlanan bir foto-gravür (Niva, 29 Kasım 1914) / A photo-engraving, published in Niva journal after the demolition of the monument (Niva, 29th November 1914)

Yıkımdan sonra ortaya dökülen parçaları taşımak için inşa edilen yolun da bir kısmını gördüğünü belirten Kapustin, yakın çevrede düzensizce dağılmış bol miktarda enkaz parçasının varlığından bahseder (Kapustin 2011: 170).

Kapustin'in bulduğu izlerin yapıya ait olup olmadığı, incelemeye değer bir sorunsaldır; fakat her halükârda bu araştırma, anıtın anısının, en azından Rusların gözünde hala canlı olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- BARANOVSKIY, G. V., 1902.
Arhitekturnaya Entsiklopediya vtoroy poloviny XIX veka. 1, S-Peterburg: İzdaniye redaktsii jurnala "Stroitel".
- BAŞGELEN, N., 1998.
"Yapımından Yıkımına Belgeler ve Bilgilerle Ayastefanos Rus Anıtı", Albüm 3: 68-75.
- BATUR, A., 1993.
"Ayastefanos Rus Anıtı", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1: 467-468.
- CRACRAFT, J. ve ROWLAND, D. (Ed.), 2003
Architectures of Russian Identity, 1500 to the Present. Cornell University Press.
- DENKTAŞ, E., 2011.
"Ayastefanos Rus Anıtı (1898-1914)", (yayımlanmamış yüksek lisans tezi: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.)
- DOĞANAY, B., 1950.
"Ayastefanos'taki Rus Abidesi Nasıl Yıkıldı?", Tarih Dünyası, 1/6: 245-247.
- KAPUSTIN, S. V., 2011.
"Russkiy Pamyatnik San Stefano i ego znaçeniye v mirovoy istorii", Kadaşevskie Çteniya, Sbornik Dokladov Konferentsii VIII: 155-173.
- KOÇU, R. E., 1960.
"Ayastefanos Rus Âbidesi", İstanbul Ansiklopedisi, 3: 1499-1502.
- KUTAY, C., 1975.
Örtülü Tarihimiz, 1, İstanbul.
- Le Moniteur Oriental.
- Letopis' Nestora. 1903. S.-Peterburg.
- MARGULIES, R., 1994.
"Ayastefanos'taki Rus Kilise Abidesi'nin Yıkılışı", Toplumsal Tarih, 1: 40-42.

RUS KAYNAKLARINDA AYASTEFANOS ANITI'YLA İLGİLİ YENİ BULGULAR

Niva. İlyustrirovannyi Jurnal' Literaturiy, Politiki i Sovremennoy Jizni.

SUSLOVA, A. V., ve SLAVINA, T. A., 1978.
Vladimir Suslov. Leningrad.

VOYCE, A., 1948.
Russian Architecture. Trends in Nationalism and Modernism. New York: Greenwood Press Publishers.

www.proza.ru/2014/02/27/1103 (Mimar V. Suslov'un oğlu tarafından tutulan anı defterinin yayınlandığı, Rus Yazarlar Birliđi'ne bağlı web sitesi.)